

MARKSIZAM I MEDIJI MASOVNIH KOMUNIKACIJA¹

316.776.4:1
141.82

Relacija koja se može uspostaviti između tzv. Marksovog nasleđa i današnjih medija čini osnovni tematsko-problemski okvir rada. Ovaj kompleksni odnos može se sagledati u više različitih dimenzija: kao odnos koji originalno Marksovo učenje potencijalno uspostavlja sa svetom današnje medijske kulture, odnosno kao ona veza koja se ostvaruje posredstvom različitih tumačenja i praktikovanja njegove doktrine, reflektovane u ključu teorijskog marksizma, ili, pak, u nekom drugom interpretativnom obliku. Takođe, ova tumačenja u sebe uključuju i Marksov neposredni odnos prema medijima svog doba, uspostavljen zahvaljujući vlastitom angažmanu Karla Marksa – urednika i autora mnogobrojnih novinskih tekstova i članaka, napisanih u duhu kritičke borbe za demokratizaciju i emancipaciju kako medija, tako i čoveka uopšte.

Ključne reči:

marksizam, mediji masovnih komunikacija, radikalna kritika, emancipacija čovečanstva, prosvetiteljstvo, kulturna industrija, društvo spektakla

Uvrežena je predrasuda, koja vredi čak i među dobrim poznavaoocima Marksovog (Marx) kontroverznog dela, da je njegovo učenje jedna nesavremena doktrina, koja osnovne koordinate svog kritičkog rada na pojmu i povesnoj praksi — ako se izuzmu prvobitna inspiracija Hegelovom (Hegel) filozofijom, odnosno mladalačko pripadništvo tzv. hegelovskoj levljici — vezuje isključivo za rano hrišćanstvo, teorije

¹ Pod pojmom medija ovde se podrazumeva sredstvo masovnog komuniciranja, a tu se, pre svega misli na štampane medije, radio, televiziju, Internet, kao i medije tzv. „kulturnih“ ili „kreativnih industrija“, kako ih definišu frankfurtska filozofska škola, zatim studije kulture u Velikoj Britaniji – i to, pre svega, kao politički konstrukt potekao iz vremena Blerove (Blair) „Nove laburističke vlade“ — odnosno američki analitičari savremenih kulturnih zbivanja, koji ove industrije povremeno poistovećuju sa „medijskim“ ili tzv. „industrijama zabave“.

istaknutih socijal-utopista i građansku političku ekonomiju XIX veka. U pogledu tretmana marksističke teorije i prakse, izrasle najpre iz interpretativnog, a potom i praktičkog korpusa Marksove misli, ova predrasuda deluje još uverljivije kada se uzmu u obzir različiti modaliteti primene (a, ujedno, i „propasti“) „vladajućih“ ideja marksizma, u sada već bivšim socijalističkim zemljama savremenog sveta (Istočna Evropa, Kina, i dr.), sa izuzetkom revolucionarnog buđenja ove svesti, kao i primene njoj adekvatne socio-ekonomske prakse u zemljama današnje Latinske Amerike, ili pak u okvirima tzv. anti- i alter-globalističkih pokreta, delujućih u opoziciji prema agresivnom globalizmu i korporativnom imperijalizmu velikih multinacionalnih kompanija. Opšta tendencija prećutkivanja, iskrivljavanja ili, čak, „egzorcizma“ (Derida /Derrida/) Marksovih, odnosno marksističkih teorija, iskaza, sudova i mnjenja danas, naročito je izražena u prenebregavanju njihovog odnosa prema oblasti kulture i medija, o čemu se veoma malo zna i retko diskutuje u krugovima nesklonim bilo kakvim refleksijama tzv. „Marksovog nasleđa“, kao i njegovog eventualnog uticaja na savremeni svet.

Međutim, ne samo da je Marks, kao autor mnoštva analitičkih i polemičkih članaka, objavljenih u liberalnoj građanskoj štampi i stručnoj periodici svog doba, vlastitim kritičkim angažmanom dao značajan doprinos kreiranju savremenih tokova demokratske i republikanske misli, kakvu su, recimo, listom zastupali pripadnici pokreta mladohegelovaca, već je, zalažući se za „slobodu štampe i slobodu javne kritike“, dakle, za tzv. „slobodu kulture“, kako ukazuje Lešek Kolakovski (Kolakowski) u *Glavnim tokovima marksizma*, osvrćući se na ukupnu duhovnu klimu koja je obeležila glavne aktivnosti kruga mladohegelovaca², delovao najpre unutar ove „prosvetiteljske paradigme“, a potom i samostalno, odnosno u saradnji s Fridrihom Engelsom (Engels), u duhu kritičkih preispitivanja, kao i distribuiranja osnovnih demokratskih ideja i principa³ na kojima i danas, u manjoj ili većoj meri, počivaju savremena građanska društva i njihove „medijske kulture“ (Kelner /Kellner/). „Svi mi“, kako spekulise Derida, povodom uspostavljanja nekakvog „fantomskog saveza“ između fenomena globalne kulture i Marksove baštine, „živimo u jednom svijetu – neki bi rekli u jednoj kulturi – koji, na direktno vidljiv način ili ne, u neproračunljivoj dubini, čuva obilježje tog nasleđa.“⁴

2 Videti: Lešek Kolakovski, *Glavni tokovi marksizma I*, BIGZ, Beograd, 1980, str. 142.

3 U studiji o postmodernom Marksu, u odeljku koji varira temu odnosa demokratije i demokrata Karver (Carver) ističe da Marksova kritika građanskog društva i njegovih demokratskih načela, istovremeno ne znači i njegovu kritiku demokratije kao takve: „In my view Marx was a democrat, and the tradition would be enriched if he were reclaimed as such. It is a complex tradition, but politicians find it to their advantage to simplify it“. Terrell Carver, „Liberalism and socialism: Marx's democracy“, u: *The Postmodern Marx*, Manchester University Press, 1998, str. 121.

4 Žak Derida, *Marksove sablasti: Stanje duga, rad žalosti i nova Internacionala*, Službeni list SCG, (?), 2004, str. 26.

Stoga se uticaj Marksovog nasleđa na medijsku sferu može pratiti, kako u opsegu njegovog vlastitog praktičkog delovanja u mediju novinarstva, čime se, kao urednik, novinar i publicista, te autor polemičkih i angažovanih članaka protiv cenzure i uskraćivanja slobode štampe, a zalažući se, pri tom, za demokratizaciju medijske politike i emancipaciju novinarstva od restriktivnih uticaja državnog aparata, profesionalno bavio dugi niz godina, tako i kroz delovanje njegovih teorijskih i praktičkih sledbenika, istraživača i oponenta, koji su problemski proširili, adaptirali i (ne)kritički oblikovali „originalno“ Marksovo učenje, ma kako ono bilo tumačeno, i u određenoj socijalnoj praksi implementirano, aplicirajući ga na različita pitanja savremenog trenutka, bilo u domenu (društvene) teorije i prakse, ili njihovog aktuelnog kulturnog, odnosno medijski proizvedenog, opsega delovanja.

U vezi s Marksovim neposrednim ogledanjem u oblasti novinarstva, možda je najznačajnije istaći njegov rani tekstualni angažman, demonstriran u građanskim „Rajnskim novinama“ („Rheinische Zeitung“) — oko kojih su se uglavnom okupljali mladohegelovci, odnosno slobodoumni profesori koji su zbog svojih odviše smelih političkih stavova, poput Bruna Bauera, na primer, bili otpušteni s nemačkih univerziteta — i povodom njih, što je, kao direktnu posledicu, proisteklu iz ovog delovanja, imalo, još ranije započeti obračun s pruskom cenzurom i tadašnjom vladajućom legislativom koja je regulisala okvire žurnalističke prakse⁵, i to prevashodno posredstvom reaktiviranja institucije cenzure. Pri tom, valja imati u vidu da Marks svoj obračun s cenzurom, kao i pokušajima njenog zakonskog „utemeljenja“, te konsekventnog sprovođenja u medijskoj praksi, preokreće, u isto vreme, u borbu za slobodu informisanja, demokratiju i odbranu ljudskih prava, i to kako autora novinskih članaka, tako i najšire čitalačke publike. Pišući o slobodi štampe, a povodom njenog grubog uzurpiranja i cenzurisanja, kojim, bar formalno gledano, nisu bili obuhvaćeni samo još tadašnja Akademija nauka i univerziteta, Marks se u svojim novinskim člancima zalagao za otvoreno iznošenje kritičkih stavova prema vladajućem pruskom režimu, kao i izveštavanju, mišljenom u kontekstu angažovanog,

5 Mladi Marks se, naime, suočio s cenzurom još pre nego što je postao saradnik „Rajnskih novina“, pišući (tada neobjavljeni) članak protiv zakona o cenzuri iz 1819. godine i tzv. „instrukciji“ o njegovom sprovođenju, donesenoj 1842. godine. O ovom periodu Marksovog analitičko-kritičkog i praktičkog angažmana u oblasti novinarstva opsežno piše Josip Biškup u knjizi *Karl Marx novinar*: „Budući da su sa sveučilišta u njemačkoj bili otpušteni svi slobodoumni profesori, npr. B. Bauer, Marx nije ni pokušao da započne karijeru sveučilišnog profesora. On svoje ideje počinje iznositi kao novinar, kritičar, publicist i političar. Politički se već opredijelio za opoziciju monarhiji, a njegov pronicklji um brzo je uočio da se ne može boriti niti idejno, a još manje praktično, kad u zemlji nema slobode štampe. Već početkom 1842. godine, postaje saradnik mladohegelovskog časopisa *Deutsche Jahrbücher*. Njegov prvi izazov pruskoj cenzuri i vlasti bio je kritički članak „Primjedbe povodom najnovije pruske instrukcije o cenzuri“, koji je poslao redakciji ovog mladohegelovskog časopisa, ali cenzura nije dopustila da se protiv nje piše, pa članak tada nije objavljen“. Josip Biškup, *Karl Marx novinar*, Školske novine – Prosvetni pregled, Zagreb - Beograd, 1983, str. 21.

odnosno, kako bismo to danas formulisali, „analitičkog“, „disidentskog“ ili „istraživačkog“ tipa novinarstva.

No, rasprave i problemski članci o cenzuri i slobodi štampe, u Marksovom slučaju, preasli su docnije, kako je poznato, imanentnu kritiku štampanih medija i liberalnih građanskih vrednosti koje su ovi društveni činioци zastupali, transformišući se u supstancu tzv. „marksističkog“ revolucionarnog delovanja, što ga je bitno odvojilo od ranih „utopijskih“ uverenja pokreta mladohegelovaca, dovodeći ga time u poziciju radikalnog kritičara ukupne politike pruske države, te, naposljetku, i institucije države kao takve (koja je, po njegovom mišljenju, ograničavala osnovne društvene slobode građana), odnosno onih principa i prava koji se nužno dovode u relaciju sa slobodom uopšte. Ovaj pokušaj prekoračenja granica političkog života pozivanjem na univerzalije poput ljudskih (socijalnih) prava ili slobode *per se*, Marks izvodi na temelju mišljenja revolucije koje bi trebalo radikalno da zahvati sve domene kulturnog, pa i medijskog života jedne zajednice.

Time je Marksov karakteristični, na filozofsko-antropološki način artikulisan teorijski interes za ideju slobode, zadobio neposrednu implementaciju u štampi svog doba, a ovo je osobito naglašeno u članku o Jevrejstvu, koji se ticao ukupnih pretpostavki, što su bile od presudne važnosti najpre za političku, a potom i za svaku drugu emancipaciju čovečanstva.⁶ Ukratko rečeno, Marks je ovim pitanjem pokrenuo polemiku o različitim nivoima opštosti i dubini (radikalizmu) zahteva za čovekovom emancipacijom, koja se može kretati u opsegu od političke (medijske) emancipacije pojedinih (manjinskih) društvenih grupacija, pa sve do revolucionarne izmene ukupnog „dosadašnjeg svjetskog poretka“.⁷ Ovde je, ujedno, uhvaćena krucijalna razlika između različitih nivoa problema koji se tiču emancipacije. Prema Marksovom mišljenju, naime, stupanj ostvarenja (građanskih) političkih sloboda predstavlja samo jedan od oblika, ali svakako ne i poslednju mogućnost realizacije ideje ljudske slobode.

6 Marks svoj poznati članak „Prilog jevrejskom pitanju“ započinje retoričkim pitanjem: „Njemački Jevreji žele emancipaciju. Kakvu emancipaciju oni žele? *Građansku, političku emancipaciju?*“, pišući, potom, u nastavku teksta i sledeće: „Kako dakle Bauer rješava jevrejsko pitanje? Kakav je rezultat? Formuliranje pitanja njegovo je rješenje.“ Artikulišući „jevrejsko pitanje“ na ovaj način, autor teksta dolazi, takoreći, do tautologije da je jevrejsko pitanje jevrejsko pitanje, tj. da se pokretanjem ovog problema u kontekstu ideja političke emancipacije ne može otići dalje od pukog zapadanja u kontradikciju, pošto se politizacijom tzv. jevrejskog pitanja raskida njegova sustancijalna veza s opšteljudskom emancipacijom. Naime, kako tvrdi Marks, „protivrječnost između države i jedne *određene religije*, npr. *jevrejstva*, mi očovječujemo u protivrječnosti između države i *religije uopće*, u protivrječnosti između države i njenih *pretpostavki* uopće.“ U nastavku članka, Marks polemíše protiv bilo kakve vrste medijacije čovekove emancipacije (državne, religiozne), tvrdeći „da se čovjek, oslobađajući se *politički*, oslobađa *zaobilaznim putem*, pomoću *medijuma*, iako pomoću *nužnog medijuma*.“ Karl Marx, „Prilog jevrejskom pitanju“, u: Marx / Engels, *Rani radovi*, Naprijed, Zagreb, 1985, str. 54, 61. i 62.

7 Isto, str. 65.

Ovim povodom, mogli bismo reći da je naznačena razlika, definisana u Marksovom članku-replici na problem jevrejskog pitanja, koji je, kao aktuelni politički problem, pokrenut od strane mladohegelovca Bruna Bauera, potcrtana kao ona bitna *differentia specifica* koja balansira između pokušaja osvajanja političkih sloboda, na jednoj strani, i revolucionarne problematike ukupne emancipacije čovečanstva, na drugoj, što i danas aktuelizuje mnogobrojne rasprave, vođene u kontekstu različitih tumačenja ideološko-političkih resursa savremenog marksizma, i to u rasponu od njegovih liberalno orijentisanih snaga i zagovornika opštih građanskih (ljudskih) prava i sloboda, najčešće nesvesnih „marksističkih“, odnosno utopističkih korena stavova koje neretko zastupaju u svojim dnevno-političkim aktivnostima⁸, i radikalnih kritičara, teoretičara i praktičara Marksove revolucionarne doktrine, koja afirmiše ideje sveukupnog oslobođenja.

Naime, očito je da su savremene koncepcije ostvarenja društvene slobode, izvedene iz Marksovog učenja o političkoj i/ili opštečovečanskoj emancipaciji, prisutne svuda oko nas, dok su njihova kritika i ostvarenje društvene promene, u krajnjem ishodu koji Marks anticipira, mogući tek na osnovu realizovanja perspektiva sveopšteg oslobođenja, i to bez ikakvog posrednika, bilo da su u pitanju država, religija, štampa ili, uopšte, medij(um)i kao takvi. Istovremeno, smatramo da je važno napomenuti da ovako definisana razlika ne reprezentuje puki ideološki nesporazum, nastao kao jedna vrsta sada već uveliko postavljene i priznate *istorijske distance* koja se pojavila između građanske levice i tzv. radikalnih marksista, nego je ona negacija onog partikulariteta, kao povesne/razvojne nužnosti kretanja revolucionarne prakse, koji, u krajnjoj instanci, referira na ostvarenje slobode kao totaliteta, postižući, ujedno, hegelovski efekat *Aufhebunga*, kao i praktičko ukidanje klasnih razlika delovanjem iz (proizvodne) neposrednosti, odnosno bez ikakve medijacije samog akta ovog povesnog kretanja i uzdizanja, pa time i realizacije ideje socijalne pravde, a putem njenih konfliktno posredovanih razrešenja, izvedenih ukidanjem sfere privatnog vlasništva, kao i klasno zasnovanih društvenih odnosa koji na njoj participiraju.

Otuda, bar na prvi pogled, izgleda paradoksalno što u današnjem vremenu, pozivajući se, implicitno ili eksplicitno, na Marksove matrice mišljenja o ulozi medija u društvu, i građanska leвица i liberano orijentisani novinari, urednici i vlasnici medijskih kuća, publika, te razna profesionalna udruženja, eksperti,

8 Ernst Bloh (Bloch), na primer, govoreći o tzv. „građanskim utopijama grupa“, odnosno o problemima emancipacije žena, omladine i Jevreja, spekuliše na tragu Marksovih razmatranja „jevrejskog pitanja“, tvrdeći, slično svom povesnom prethodniku, da ove ostaju u granicama tzv. „specijalističkih utopija“, pošto se u svom partikularitetu, participirajućeg unutar „građanskog života“, ne dotiču univerzalnih pitanja opštedruštvene, odnosno opšteljudske emancipacije, izvedene u medijumu slobode. Upor. Ernst Bloch, *Princip nada II*, Naprijed, Zagreb, 1981, str. 679-682., i dalje.

i stručna tela zadužena za regulaciju, praćenje i kritiku delovanja medija – ministarstva, komisije, saveti, agencije, nevladine organizacije i razne druge istraživačke, strukovne i interesne asocijacije, u svom zalaganju za demokratizaciju medijskog okruženja, iskazanom u duhu ranih Marksovih zahteva, ne prepoznaju u tome, osim mogućnosti političke borbe i aktivnog delovanja u javnom prostoru, i potencijal za radikalizovanje teze o slobodi i univerzalnim pravima čoveka, te mogućnost izmene same stvarnosti u duhu 11. teze o Fojerbahu (Feuerbach), čime bi se izašlo van okvira svojevrstne, prosvetiteljsko-utopijske dinamike medijske, pa i svake druge kritike društva⁹.

Ostajanjem u domenu političkih zahteva za slobodom štampe i medija, kao i drugih ljudskih prava za koja se bore današnji kritičari medijske scene i levičarski orijentisani društveni aktivisti, a u opoziciji prema medijskim magnatima, reprezentima moći krupnog kapitala i finansijski homogenizovanih interesnih grupa koje mas-mediji simbolički zastupaju u domenu delovanja javne politike, ovi „nosioci promena“ kao da zaboravljaju intrinzična ograničenja, imanentna povesnom kretanju tzv. „dijalektike prosvetiteljstva“, na koja su, u jeku tragičnih zbivanja tokom Drugog svetskog rata, ukazali Adorno (Adorno) i Horkhajmer (Horkheimer) u knjizi *Dijalektka prosvetiteljstva*, dosledno sprovodeći fragmentarizovanu kritiku ove pojmovne sintagme kao mitotvorne i shematizujuće, koja služi u svrhe potpunog lišavanja svesti subjekta, a posredstvom suspendovanja njegovog kritičkog odnosa prema stvarnosti, odnosno instrumentalizovanja sfere uma. Za tamnu stranu pojmovnog rada dijalektike, „odgovorna“ je, prema shvatanjima ovih autora, prosvetiteljska paradigma delovanja savremenih medija, koja pod vidom kulture, „danas svemu nameće sličnost“.¹⁰ Ovo nametanje potom rezultira gubitkom (slobode) subjekta i robnim standardizovanjem njegove svesti, na koju sistemski deluju sva danas raspoloživa sredstva masovnog komuniciranja, popularno nazvana novim, kulturnim i kreativnim industrijama, a koja deluju u rasponu od filmske,

9 Ova „prosvetiteljska“ ograničenja u kretanju povesne misli i njenom o(p)stajanju u domenu političke prakse adekvatno ilustruje i parafrazirana teza Josipa Biškupa o tome da pomenuti Marksov kategorički stav, izražen u političkom smislu reči, ima opravdanje samo u apsolutističkim režimima (ali ne i u demokratskim, ili pak socijalističkim društveno-ekonomskim uređenjima), sa čime se, u osnovi, ne slažemo, uprkos izvesnim pomeranjima, učinjenim u aktuelnom osvajanju određenih demokratskih i medijskih sloboda, a u pogledu javnosti i transparentnosti tj. dostupnosti informacija, zaštite novinara i novinarske profesije uopšte, usvajanja etičkih i drugih kodeksa profesije, i tsl., u današnjim uslovima rada (poslovanja) medija. „Njegov zahtev je opravdan“, tvrdi Biškup, „ali i prevelik, jer sve vlade svijeta do današnjih dana, uključujući i socijalističke, nisu dopustile novinarima da pišu bez ikakve kontrole. I danas (knjiga je objavljena 1983. godine – *prim. autora.*) novinari poznaju institut *embarga, brifinga, izjave* ili *saopćenja* koja se daju novinarima sa zatvorenih sjednica vlade, vladinih komisija i raznih tijela. Mi danas govorimo o zatvorenosti ‘izvora informacija’. Nije li institut akreditiranih novinara također svojevrstno ograničenje dostupnosti izvora informacija? Ili proglašavanje poslovanja poslovnom tajnom, itd.? Nisu li upravo ti akreditirani novinari upravo provjereni vladini novinari?“ Josip Biškup, *op. cit.*, str. 25.

10 Max Horkheimer, Theodor Adorno, *Dijalektika prosvjetiteljstva: Filozofijski fragmenti*, „Veselin Masleša“ – „Svjetlost“, Sarajevo, 1989, str. 126.

muzičke i modne industrije, preko radija, televizije, Interneta i multimedije, pa sve do industrijskog dizajna i sličnih tvorevina sveta savremene kulture.

U kontekstu sagledavanja Marksove teorijske zaostavštine, primenjene na medijsku industriju i savremenu kulturu komunikacija, reflektovanu kao shematizujuća „industrija svesti“, moglo bi se reći da su totalnu kritiku njenih „prosvetiteljskih“ konsekvenci, odnosno subjektivnih dometa i ograničenja delovanja, prema našem mišljenju, adekvatno izveli jedino frankfurtovcu Adorno i Horkhajmer, kao i, nešto kasnije, u kontekstu kontrakulturalnog dejstva prema tzv. „društvu spektakla“ - Gi Debor (Debord)¹¹. Zapravo, čini se da „marksističku“ kritiku medija nije moguće izvesti sa pozicija prosvetiteljstva, a da se ne zapadne u teškoće koje se tiču konstatacije njegove ničim potkrepljene „vere“ u informativnu, edukativnu i kulturnu misiju medija (osnovne utopijske pretpostavke i funkcije, odnosno rani ideali upotrebe medija masovnih komunikacija), što svakodnevna praksa njihovog ideološkog delovanja konstantno dovodi u pitanje. Jedino fragmentarizovana kritika ove sfere, koja u sebi odslikava svu interpretativnu razbijenost ukupne „slike sveta“, te njenu sveopštu relativizaciju (epistemološku, etičku, estetsku, pa i ontološku), kakvu su sproveli pojedini frankfurtovcu i Debor, zahvata u sam koren problema jednog prosvetiteljski zasnovanog medijskog univerzuma, koji počiva na kapitalističkoj ekonomiji i njenim društveno potkrepljenim kvazikulturalnim vrednostima, sažetim u pojmovima kiča i šunda.

Nasuprot ovoj kritičkoj fragmentarizaciji mišljenja i njenom istrajavanju u stavu diskrepancije prema savremenom dobu i njegovim do krajnjih granica estetizovanim fenomenima, stoji unisoni konglomerat mas-medijske proizvodnje tzv. „informatičkog viška vrednosti“, odnosno svet potrošnje nesvesnih sadržaja, iskrivljenih i potisnutih potreba i želja, kreiran tako da se, posredstvom njegovog sve većeg tehničkog usložnjavanja i usavršavanja, isti sintetizuje u jednu jedinstvenu, sistemski uobličenu multimedijalnu tvorevinu savremene tehnologije, do čega dovode procesi neprekidne „medijamorfoze“ i medijske konvergencije, o čemu na više mesta pišu Rodžer Fidler (Fidler) i njegovi savremenici¹², unutar karakterističnih medioloških rasprava, pokrenutih na teme „razvojnih“ tendencija i perspektiva današnjih medija.

11 Videti: Guy Debord, *Društvo spektakla*, Arkzin, Zagreb, 1999.

12 O procesima medijske konvergencije i medijamorfoze videti poglavlje „Convergence“, u: *A Social History of the Media: From Gutenberg to the Internet* (Second Edition by Asa Briggs and Peter Burke), Polity Press, Cambridge - Malden, UK - USA, 2005, str. 215-354., kao i u Fidlerovom tekstu „Principles of Mediamorphosis“, odnosno u knjizi *Mediamorphosis*, istog autora. Roger Fidler, „Principles of Mediamorphosis“, u: *Living in the Information Age, A New Media Reader*, Second Edition (Ed. by Eric P. Bucy), Wadsworth, Thomson Learning, CA - USA, 2005, str. 33-42, ili: Rodžer Fidler, *Mediamorphosis*, Razumevanje novih medija, Clio, Beograd, 2004, str. 15-49.

I ovde se, još jednom, umesno može postaviti pitanje utvrđivanja razlike između upotrebe tzv. strateške kritike, koja bi, uperivši svoj radikalni kritički potencijal protiv „društva spektakla“ i njegovih (ne)vrednosti, trebalo da ukaže na mogućnost temeljnih izmena današnjeg potrošačko-informatičkog sveta, i praktikovanja taktičkih vidova borbe protiv globalizujuće matrice spektakla, izvedenih u domenu svakodnevnih mikro-promena koje su, navodno, u funkciji osvajanja slobode pojedinca ili manjinskih, a potlačenih grupa građana. Variranjem ovih tema, u opsegu od De Sertove (De Certeau) kritike vizuelne kulture, preko Deborovih revolucionarnih zahteva, iskazanih povodom mogućih kritičkih intervencija na predmetu „spektakla“, sve do otkrivanja „subverzivnih“ potencijala popkulture, evidentiranih u radovima Džona Fiska (Fiske), na primer, nameće se, ujedno, i pitanje načina upotrebe kritike spram vladajućih medijskih fenomena, bilo u njenom totalnom, ili ograničenom (ograničavajućem?), „prosvetiteljskom“ obliku.

Nesumnjivo je da, na osnovu svega prethodno rečenog, tzv. Marksovo nasleđe, aplicirano na planu delovanja medija, omogućava tumačenje izmena stvarnosti u oba smera kritičkog delovanja mišljenja koje (treba da) radi na ovom pitanju. No, zahtev za radikalnom (korenitom) kritikom društva, kako su ga postavili najpre frankfurtovci, a potom i Debor, svakako je supstancijalno bliži Marksovim idejama iznetim u *Nemačkoj ideologiji*, a koje se tiču odnosa između tzv. „baze“ i „nadgradnje“, nego već uobičajena, prosvetiteljska (ideološka) kritika aktuelnih medijskih fenomena. Jer, današnji mediji, kao, prevashodno, sredstva masovnog komuniciranja, zasigurno pripadaju ideološkoj sferi „nadgradnje“, odnosno „svesti“, čiju finansijsku osnovu čini većinom kapitalistička, (neo)liberalna ekonomija građanskog društva. Ako je reč o mogućoj promeni, onda bi se, na temelju ovog razlikovanja, ona mogla izvršiti ne na nivou puke „svesti“, već u domenu produkcionih odnosa, koji su konstitutivni za medijsku, odnosno svaku drugu sliku sveta, kao i same postulate ovih odnosa.

„Empirijska je činjenica dosadašnje historije“, konstatuje Marks, „da su s proširenjem djelatnosti do svjetsko-historijske djelatnosti, pojedinačne individue sve više potpadale pod vlast njima tuđe sile (čiji pritisak su one sebi onda predočivale kao šikanaciju tzv. svjetskog duha itd.), sile koja je stalno postajala masovnija i koja se u krajnjoj instanci pokazuje kao svjetsko tržište.“¹³ Ovoj „masovnoj sili“ današnje globalne političke ekonomije, odgovara, kako se čini, pojavna sila mas-medijskog tržišta, koja bi se, sledeći osnovne impute, preuzete iz teksta *Nemačke ideologije*, mogla prevladati isključivo „prevratom postojećeg društvenog stanja“, tj. izmenom ekonomske infrastrukture, i to putem ukidanja privatnog vlasništva (ovde ne treba prenebregnuti činjenicu da je većina medija

13 Marx / Engels, *op. cit.*, str. 382, 383.

masovnih komunikacija danas u rukama privatnog kapitala, tj. komercijalne je prirode, a da veoma mali broj njih predstavlja tzv. „javni servis“ ili „javno dobro“) nad sredstvima za proizvodnju, odnosno medijima kao takvim. Jer, privatizacija medijske sfere, doprinela je, po analogiji s ostalim vidovima privatizovanja nacionalne ili društvene svojine, između ostalog, i kapitalističkom prisvajanju domena protoka informacija, koje danas počivaju na ekonomskim, tj. liberalnim tržišnim vrednostima, a ne na ideji slobode informisanja. Štaviše, privatizovanje sfere medija, koji su sve češće pod kontrolom određenih interesnih grupa što su u posedu (ekonomske) i svake druge moći (npr. multinacionalnih korporacija), dovodi danas do ere projektovanja, vođenja i prikazivanja informatičkih ratova (Bodrijar /Baudrillard/, Virilio /Virilio/), koji, iako ne manje stvarni, supstituišu nekadašnje oružane sukobe, čime se, u isto vreme, povećava ne samo medijska, već i profitabilnost tzv. vojne industrije, na globalnom nivou uzevši.

Dakle, radikalna marksistička kritika savremenih mas-medija danas uveliko prevazilazi okvire nekakve prosvetiteljske refleksije društvene uloge i kritike kulturne funkcije medija, nastojeći da izmeni vlasničku strukturu medijske, pa tako i svake druge, na eksploataciji zasnovane ekonomije. Ovo tim pre što jedan broj marksističkih teoretičara i kritičara kapitalističke kulture, poput Fredrika Džejmsona (Jameson), na primer, smatra da su mediji danas preuzeli osnovnu funkciju tržišta time što, evidentno, konstituišu okvire za utemeljenje jednog „medijski zasnovanog kapitalizma“ (*media-based capitalism*)¹⁴, što, u odnosu na ranije shvatanje ove relacije, obrće odnos „baze“ i „nadgradnje“ sve više ka tome da se savremeni mediji shvataju kao ona infrastruktura, koja omogućava dalju nadgradnju temelja građanske političke ekonomije, kao i iz nje nužno izvedenih, ideoloških derivata klasno-kapitalističkih društvenih odnosa.

Ovo je, međutim, sasvim u suprotnosti sa interpretativnim modelima koje pojedini teoretičari savremene medijske prakse doslovno primenjuju na učenje o „bazi“ i „nadgradnji“ Karla Marksa, rukovodeći se principima tzv. „ekonomizma“ ili vulgarnog materijalizma. U vezi s ovim interpretacijama, treba istaći sledeće: ekonomizam, kao teorijski pravac, naime, podrazumeva da se iz osnove proizvodnih odnosa deterministički zaključuje na društveni totalitet u svim njegovim slojevima i dimenzijama, što, kao vodeća intencija, ne odgovara u potpunosti Marksovom revolucionarnom učenju o slobodi, s obzirom na status ove kategorije, sagledane u kontekstu materijalističkog pogleda na svet, a koji se kritički oslanja na istorijski (subjektivni) okvir njene moguće realizacije.

14 Nick Heffernan, Fredrik Jameson, *Contemporary Critical Theorists, From Lacan to Said*, Edited by Jon Simons, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2004, str. 252.

Shodno tome, ekonomizam, kao pravac i jedna od glavnih odlika tzv. „fundamentalnog marksizma“ ostvario je relaciju sa onim savremenim teorijama medija, koje su pokazivale atribute „tehnološkog determinizma“, a s kojima su, navodno, Marksova originalna teorija, i kasnije marksizam, ideološki bili tesno povezani.¹⁵ No, iako se za marksizam, kao široki i veoma varijabilno iskazani „pogled na svet“ našeg doba, može tvrditi da neguje poverenje prema naučnom saznanju i ubrzanom tehnološkom napretku, tzv. „tehnološki“ ili „medijski determinizam“¹⁶ ne predstavlja, prema našem shvatanju, čak ni adekvatno teorijsko, odnosno praktičko gledište, koje bi potencijalno bilo inspirativno za dalji razvoj Marksove, odnosno jedne marksistički izvedene teorije i prakse, implementirane u domenu medija i vladajuće (post)informatičke kulture, a kamoli da na odgovarajući način reprezentuje njegovu divergentnu baštinu. Naprotiv, tehnološki determinizam, dovodeći u pitanje čovekovu slobodu, i to sa stanovišta tehničkog fetišizma i striktnog determinizma koji se približava granicama tzv.

15 O ovoj kompleksnoj relaciji videti detaljnije u uvodnom tekstu Danijela Čendlera (Chandler) "Base and superstructure", objavljenog na sajtu posvećenom marksističkoj teoriji medija, čiji pregledni citat ovde u celini navodimo: „*Economism* (also called '*vulgar Marxism*') is a key feature of '*classical Marxism*' (orthodox or fundamentalist Marxism). In *economism*, the economic *base* of society is seen as *determining* everything else in the superstructure, including social, political and intellectual consciousness. Theories positing economic relations as the basic cause of social phenomena are also called *materialist* theories, and Marx's version is also known as '*historical materialism*'. *Economism* is related to technological determinism. Marx is often interpreted as a technological determinist on the basis of such isolated quotations as: 'The windmill gives you society with the feudal lord: the steam-mill, society with the industrial capitalist' ('The Poverty of Philosophy', 1847). Mass media research in this fundamentalist tradition interprets the 'culture industries' in terms of their economic determination. According to this view, 'the contents of the media and the meanings carried by their messages are... primarily determined by the economic base of the organizations in which they are produced' (Curran *et al.* 1982: 18). Consequently, 'commercial media organizations must cater to the needs of advertisers and produce audience-maximizing products (hence the heavy doses of sex-and-violence content) while those media institutions whose revenues are controlled by the dominant political institutions or by the state gravitate towards a middle ground, or towards the heartland of the prevailing consensus' (*ibid.*). Marxists of the 'political economy' variety (such as Graham Murdock) still see ideology as subordinate to the economic base. The base/superstructure model as applied to the mass media is associated with a concern with the *ownership* and *control* of the media. Critics regard *economism* as reductionist, failing to account for diversity. Althusserian Marxists propose 'the relative autonomy of the superstructure with respect to the base... [and] the reciprocal action of the superstructure on the base' (Althusser, cited in Lapsley & Westlake 1988: 5; *my emphasis*). According to this view ideological practices such as the mass media are relatively autonomous from economic determination (see Stevenson 1995: 15-16). The notion of 'relative autonomy' has been subject to criticism (e.g. by Paul Hirst in 1977: see Lapsley & Westlake 1988: 13-14; Curran *et al.* 1982: 25). Under the influence of Althusser, Stuart Hall and other 'culturalist' Marxists reject the base/superstructure formulation, arguing that there is a dialectic between what Marx termed 'social being' and 'social consciousness' (Curran *et al.* 1982: 27).“ Daniel Chandler, "Base and superstructure", <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/marxism/marxism02.html>.

16 "Tehnološki determinizam" je pravac američke sociologije koji se istorijski pojavljuje sredinom sedamdesetih godina XX veka, i čiji su osnovni principi autonomija i nezavisnost tehnike i tehnologije, potom autodeterminizam, kao i modifikovanje ideje humaniteta u skladu s razvojnim potrebama naraslog sveta tehnike. Ovak naučni pravac neposredno je proistekao iz korpusa ideja tzv. filozofskog determinizma, čije se hipoteze o slobodi izbora i slučaju, a nasuprot nužnosti, kreću u interpretativnom smeru antičkih mnenja, pa sve do filozofije egzistencijalizma ili radikalnog fatalizma. „Medijski determinizam“, s druge strane, predstavlja jedan od važnijih trendova savremene teorije medija, koji, između ostalih, zastupaju Maršal Makluan (McLuhau) i Harold Inis (Innis), a potekao je od osnovnih postulata „tehnološkog determinizma“ i njegovih kibernetičkih pretpostavki.

transhumanizma, gotovo je podjednako udaljen od ideje prosvetiteljskog uma, koliko i od Marksovih revolucionarnih htenja, koja su artikulisana prvenstveno u funkciji realizacije ljudske slobode, a ne nasuprot njoj. I da zaključimo u tom duhu, potpuna je zabluda, što je zagovaraju pojedini teoretičari medija i kulture danas, da Marksovo nasleđe uspostavlja relaciju s izvesnim teorijama rigidnog determinizma i tehnicizma, na šta eksplicitno ukazuje još njegova doktorska teza, koja problematizuje upravo pitanje odnosa nužnosti i slobode, promišljeno u kontekstu razlike između materijalističkih koncepcija antičkih grčkih filozofa.

Iako ovo izlaganje ne pretenduje na potpunost i hronološko-problemsku dovršenost pitanja odnosa Marksovog učenja, s jedne, i savremenih medijskih teorija i praksi, s druge strane, tek načinjući rasprave o ovoj kompleksnoj problematici, naznačeni odnos, u osnovnim crtama, mogao bi se definisati kao potreba aktuelizacije mnogih teza koje je Marks svojevremeno pokrenuo, a koje se, s manje ili više uspeha, mogu primeniti i u današnjem vremenu, i to u kontekstu društvenog delovanja savremenih medijskih tehnologija. Nesumnjivo je, takođe, da su pojedini Marksovi stavovi po pitanju cenzure, slobode štampe i informisanja, od izuzetne važnosti i danas, a da subjektivne pretpostavke koje se tiču mogućnosti ostvarenja ljudske slobode kroz totalnu, a ne samo partikularnu emancipaciju, još uvek traže načine svog ostvarenja, o čemu tzv. Marksovo nasleđe daje odgovarajuće impulse i podsticaje.

MARXISM AND MASS COMMUNICATION MEDIA

Summary

The relation that can potentially be established between the so-called Marx's legacy and contemporary media is in the focus of this paper, constituting its basic thematic and problems framework. Such complex relation could be viewed from several diverse aspects: it could be regarded as a connection which the original doctrine of Marx potentially establishes with the realm of contemporary media culture, i.e. as the connection brought to life by different interpretations and practice of his doctrine, reflected in terms of theoretical Marxism, or in some other interpretative form. These interpretations include the immanent Marx's relation to the media of his time, ensured by the engagement of Karl Marx himself - having been an editor and author of numerous journalistic articles, written in the vein of critical struggle for democratization and emancipation of both media and man himself.

According to the author of this paper, Marx's doctrine, adjusted to the contemporary media sphere, has turned out to be very prolific in the case of interpretative directions of the philosophers of the Frankfurt School — Theodor Adorno and Max Horkheimer, as well as in the writings of the French critic of the "Society of Spectacle", Guy Debord. Comprehensive critique of cultural industry, effectuating itself from the point of mass communication media, and then from the point of media spectacularization of overall social life, contributes to the radical critique not only of the current media practice, but of the cultural world in general. Hence, these interpretations, beside their undoubtedly critical reflection of Zeitgeist, viewed from the perspective of Marx's social-economic theory, present the original contribution to the viewing of the role of mass communications in our time, seen as predominantly regressive, that is shemmetizing, unifying and totalizing, which makes them retrospectively enslaving in respect to the global sphere of humanity and therefore, rather alienated from the liberty ideals proposed by the Enlightenment.